

ПІДГОТОВКА ТА УХВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНУ ПРО ЧЕХОСЛОВАЦЬКУ ФЕДЕРАЦІЮ 1968 Р.

Ігор Шніцер

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: ihor.shnitsler@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57208490333

Researcher ID: T-7796-2019

<http://orcid.org/0000-0003-4681-0263>

У статті висвітлено процес підготовки та ухвалення Конституційного закону про чехословацьку федерацію від 27 жовтня 1968 р., подано аналіз його змісту. Даний Закон став підсумком процесу федералізації Чехословаччини, який розпочався під час «Празької весни» 1968 р. й мав за мету перебудувати чесько-словацькі відносини згідно з принципом «рівний з рівним» та у такий спосіб вирішити словацьке питання в державі. Нижня хронологічна межа статті (вересень 1968 р.) продиктована початком політики «нормалізації», яка, за винятком процесу федералізації, характеризувалася поступовим згортанням демократичних перетворень в Чехословаччині першої половини 1968 р. Верхня хронологічна межа зумовлена прийняттям Національними зборами 27 жовтня 1968 р. Конституційного закону про чехословацьку федерацію. Методологічною основою пропонованої статті є принципи історизму та об'єктивності. Наукова новизна статті полягає в аналізі Конституційного закону 1968 р. через призму словацького питання в Чехословаччині. Конституційний закон 1968 р. став результатом компромісу, досягнутого представниками чеського і словацького народів. Згідно із Законом в основі федерації був добровільний союз рівноправних національних держав чехів і словаків, заснованих на праві народів на самовизначення. На ухвалення та розбудову чехословацької федерації вплинули внутрішні та зовнішні фактори. До внутрішніх факторів впливу автор відносить відсутність реформ в КПЧ та поступове відновлення тоталітарних методів контролю й управління суспільством. Зовнішній фактор полягав у збереженні впливу СРСР на внутрішньополітичні процеси в Чехословаччині. Як наслідок, федералізація без істинної демократизації залишилася в Чехословаччині фактично порожньою формою без будь-якого змісту. Окремі положення Конституційного закону 1968 р. так і не були реалізовані до перемоги «оксамитової революції» 1989 р. Це дає підстави стверджувати, що Чехословацька Соціалістична Республіка не набула ознак федерації, а Словацька Республіка – атрибутів суб'єкта соціалістичної федерації. На думку автора, Конституційний закон про федерацію 1968 р. не вирішив словацького питання в Чехословаччині, а лише на деякий час зняв його гостроту. Словаки згідно з природним правом на самовизначення зберігали за собою право на створення власної національної держави.

Ключові слова: Чехословацька соціалістична республіка, словацьке питання, політика «нормалізації», Г. Гусак, федерація, Конституційний закон про чехословацьку федерацію.

Постановка проблеми. Демократизація суспільно-політичного життя в Чехословаччині під час «Празької весни» 1968 р. вкотре поставила на порядок денний в державі питання про необхідність реформування чесько-словацьких відносин згідно з принципом «рівний з рівним». Найкращим варіантом врегулювання державно-правових чесько-словацьких відносин влада та суспільство навесні 1968 р. вважали перебудову Чехословацької соціалістичної республіки (ЧССР) на федеративних засадах. Результатом процесу федералізації першої половини 1968 р. стала готовність празької влади реформувати ЧССР на основі добровільного союзу двох рівноправних народів та «рівно-державних» частин – Чеської соціалістичної республіки та Словацької соціалістичної республіки [Шніцер, 2023а, с. 103]. Процес федералізації Чехословаччини було призупинено у серпні 1968 р. через військову інтервенцію країн-членів Організації Варшавського Договору (далі – ОВД) на чолі з СРСР з метою придушення «Празької весни». За підсумком радянсько-чехословацьких переговорів у серпні

1968 р. офіційна Москва в обмін на лояльність словацьких комуністів підтримала процес федералізації ЧССР. Відтак на початку осені 1968 р. він продовжився та характеризувався домінуванням словацької сторони [Шніцер, 2023b, с. 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знанням і авторитетним фахівцем з історії чехословацької федерації був словацький дослідник Й. Жаткуляк [Žatkuliak, 2011]. Окремі аспекти процесу федералізації Чехословаччини в 1968 р. вивчали чеські історики Я. Ріхлік [Rychlík, 2015] та М. Махачек [Macháček, 2017]. В українській історіографії проблеми федералізації в Чехословаччині досліджували Є. Пугач [Пугач, 2013], І. Вовканич [Вовканич, 2018] та І. Шніцер [Шніцер, 2023а, 2023b]. Конституційно-правовий розвиток Словаччини в складі Чехословаччини в 1960-х роках досліджували правники В. Лемак [Лемак, 2001] та В. Копча [Копча, 2015].

Метою статті є висвітлити процес підготовки та ухвалення Конституційного закону про чехословацьку федерацію від 27 жовтня 1968 р., аналіз його змісту.

Даний Закон був результатом процесу федералізації Чехословаччини, який розпочався під час «Празької весни» 1968 р. та мав на меті реформувати чесько-словацькі державно-правові відносини згідно з принципом «рівний з рівним».

Виклад основного матеріалу. Військова інтервенція країн ОВД в Чехословаччину в серпні 1968 р. привела до поступового згорання демократичних реформ «Празької весни» та формування основ політики «нормалізації». Проте за мовчазної згоди Москви та за активної участі представників словацької влади процес федералізації ЧССР продовжився й зосередився на підготовці відповідного Конституційного закону. Важливу роль у процесі федералізації Чехословаччини відіграв Густав Гусак. Він був палким прибічником федерації ще з часів завершення Другої світової війни, а на рубежі 40–50-х років ХХ ст. навіть був звинувачений у «буржуазному націоналізмі» через надання переваги словацьким національним інтересам над класовими [Шніцер, 2021, с. 139]. У 1951 р. Г. Гусак був заарештований та певний час перебував у в'язниці без вироку суду. Тільки в 1954 р. суд засудив його на довічне позбавлення волі. Проте в травні 1960 р. завдяки амністії Г. Гусак був звільнений, а в 1963 р. з нього були зняті звинувачення в «буржуазному націоналізмі» та повернуто партійний квиток. Він зумів повернутися до активного політичного життя під час «Празької весни» 1968 р. та взяв активну участь у процесі федералізації Чехословаччини. Серед іншого це дозволило йому очолити Комуністичну партію Словацької Республіки (КПС) та здобути велику популярність серед словаків. На думку чеського історика М. Махачека, якби не наполеглива робота Г. Гусака в 1968 р., то чехословацької федерації, скоріш за все, не було б [Macháček, 2017, s. 378–387]. Схожі оцінки діяльності Г. Гусака в 1968 р. можна знайти й в інших дослідників. Недарма у сучасній чеській історіографії його називають «батьком федерації».

Процес федералізації Чехословаччини був поновлений на початку вересня 1968 р. Перше робоче засідання Президії Чеської національної ради (ЧНР) після серпневої інтервенції військ країн ОВД відбулося 4 вересня 1968 р. За участі голови ЧНР Ч. Цісаржа на ньому було обговорено проєкт Конституційного закону про чехословацьку федерацію. 5 вересня 1968 р. у Братиславі відбулася нарада представників ЧНР та Словацької національної ради (СНР) з питань підготовки закону про федерацію. Голови ЧНР Ч. Цісарж та СНР О. Клокоч в ході зустрічі погодилися з тим, що федералізація ЧССР після серпневих подій 1968 р. не втратила своєї актуальності, а тому доцільно продовжити роботу з підготовки узгодженого проєкту закону про чехословацьку федерацію [Jičínský, 1984, s. 48].

5 вересня ЦК КПС схвалив принципи федеративного устрою ЧССР та звернувся до комісії експертів із закликом пришвидшити роботу з підготовки проєкту закону про федерацію, який мав бути схвалений Національними зборами до 28 жовтня 1968 р. Наступного дня «Проєкт принципів федеративного устрою Чехословаччини», підготовлений ще 7 серпня 1968 р. експертною

урядовою комісією [Návrch zásad federativního uspořádání ČSSR], розглянула СНР. Відзначимо, що на засіданні СНР були присутні делегації Національних Зборів та ЧНР на чолі з Ч. Цісаржем. Це свідчило про доволі узгоджену роботу представників влади над проєктом майбутньої федерації.

СНР розглянула власний «Проєкт Конституційного закону про чехословацьку федерацію», який передбачав розбудову федеративного устрою, заснованого на народному принципі, соціалістичній демократії, синтезі двох народних господарств, двопалатному парламенті та загальнодемократичному принципі паритетності, що базується на принципі рівноправності та рівності обох держав.

6 вересня 1968 р. голова уряду ЧССР О. Черник повідомив президії ЦК КПЧ, що в інтересах консолідації держави «уряд вжив заходів, спрямованих на відновлення роботи з підготовки проєкту державно-правового врегулювання відносин між чехами та словаками» [Rychlík, 2015, s. 510]. Проте цей процес ускладнювався тим, що більшість чеських політиків вважали федералізацію невіддільною складовою демократизації ЧССР. На їх думку, федерація без належної демократизації політичної системи була неспроможна ліквідувати причини наявних проблем у чесько-словацьких відносинах. Зважаючи на це, чеські комуністи-реформатори домагалися скликання з'їзду Комуністичної партії чеських земель (далі КПЧЗ) та нового XIV з'їзду КПЧ з надією на продовження демократичних перетворень «Празької весни». Свої дії вони пояснювали тим, що тільки з'їзди КПЧЗ та новий XIV з'їзд КПЧ можуть офіційно схвалити курс на утворення чехословацької федерації. Планувалося, що робота з'їзду КПЧЗ розпочнеться 14 жовтня, а у випадку необхідності навіть раніше [Rychlík, 2015, s. 511].

На відміну від чехів, словацькі політики розглядали процес федералізації як політичне визнання та конституційно-правове утвердження рівності словацької нації в державі та доказ демократичності ЧССР. Словацькі політики розуміли, що СРСР найближчим часом не дозволить проведення з'їзду КПЧЗ чи нового IV з'їзду КПЧ, а тому не бажали ставити процес федералізації ЧССР в залежність від них. Недарма Г. Гусак у своєму листі до О. Дубчека від 12 вересня 1968 р. наголошував, що надзвичайний з'їзд КПС підтримав федералізацію Чехословаччини, а ЦК КПС на своєму засіданні 5 вересня «схвалив принципи федеративного устрою згідно з політичними директивами від 13 серпня 1968 р. та звернувся до ЦК КПЧЗ з клопотанням, щоб ЦК замість з'їзду обговорив принципи федеративного устрою на своєму найближчому засіданні» [Rychlík, 2015, s. 511].

Президія ЦК КПЧ розглянула звернення словацької сторони на своєму засіданні 17 вересня 1968 р. Показово, що чеські комуністи використали його для того, щоб заручитися підтримкою словацьких колег у питанні проведення з'їзду КПЧЗ та водночас звернули увагу на суперечливі положення в проєкті закону про федерацію. Словацькі комуністи у відповідь розкритикували ЧНР за кволу підтримку процесу федералізації та наголосили на «непередбачуваних політичних наслідках», якщо проєкт федерації не буде

підтриманий ЦК КПЧ. У підсумку ЦК КПЧ підтримала пропозицію словацьких комуністів про прийняття Національними зборами Конституційного закону про чехословацьку федерацію до 28 жовтня 1968 р. Уряду ЧССР, ЧНР, СНР та Президії Національних зборів доручалося найближчим часом узгодити остаточний текст закону про федерацію ЧССР з подальшим його оприлюдненням для всенародного обговорення [Žatkuliak, 2011, s. 48].

18 вересня 1968 р. ЧНР в цілому підтримала проект закону про федерацію, хоча й мала окремі застереження. Зокрема вона наполягала на розбудові такої моделі федерації, в якій федеральні органи влади матимуть великі повноваження. З цією метою ЧНР навіть виступала за обмеження власних повноважень на користь федеральних органів, розмежування повноважень народної палати та палати національностей Національних зборів, а якщо словаки будуть проти – за однопалатний парламент [Rychlík, 2015, s. 512].

Президія СНР прийняла пропозиції ЧНР до відома, але не підтримала. Річ у тім, що серед словацьких політиків були побоювання, що за умови розмежування повноважень народної палати та палати національностей Федеральних зборів, домінантною стане народна палата, в якій чехи завжди матимуть більшість. Аргументи СНР проти однопалатного парламенту зводились головним чином до того, що словаки в такому представницькому органі постійно будуть у меншості та не зможуть впливати на прийняття рішень [Rychlík, 2015, s. 512].

26 вересня 1968 р. комісія експертів репрезентувала свій варіант конституційного закону про чехословацьку федерацію. Проте СНР та ЧНР так і не змогли узгодити його текст. Спірні питання вони планували узгодити під час спільного засідання своїх президій у Празі 1 жовтня та у Брно 2–3 жовтня 1968 р. Проте їх перебіг засвідчив розбіжності чеської та словацької сторін у питаннях структури та повноважень майбутніх Федеральних зборів, процедури обрання палати національностей, назви держави тощо [Jičínský, 1984, s. 64]. У результаті переговори завершилися безрезультатно і ЧНР та СНР прийняли рішення передати проект закону про федерацію до Національних зборів для подальшого доопрацювання. 7 жовтня 1968 р. голови обох рад О. Клокоч та Ч. Цісар передали пропозиції рад голові Національних зборів Й. Сморковському.

Відзначимо, що на процес федералізації ЧССР восени 1968 р. мав вплив і зовнішній фактор. 3–4 жовтня 1968 р. делегація ЦК КПЧ у складі О. Дубчека, О. Черника та Г. Гусака провела у Москві переговори з керівництвом СРСР. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев під час зустрічі висловив невдоволення перебігом «нормалізації». Згідно з ним «майже жоден... з пунктів (Московського протоколу) не реалізований, або реалізується з великим зусиллям» [Rok 1968 na Slovensku a v Československu, 2008, s. 227]. Також Л. Брежнев непокоївся відсутністю єдності в лавах КПЧ, в тому числі через плани окремих чеських політиків скликати новий XIV з'їзд КПЧ. Показово, що лідер СРСР не виступав проти федералізації Чехословаччини, оскільки, мовляв, «Ленін ці питання

вже ... теоретично обґрунтував» [Rok 1968 na Slovensku a v Československu, 2008, s. 227]. За підсумком жовтневих переговорів у Москві 1968 р. процес федералізації Чехословаччини вийшов на фінальну стадію.

8 жовтня 1968 р. за підсумком засідання Президії ЦК КПЧ було остаточно вирішено не прив'язувати голосування за закон про федералізацію ЧССР до проведення з'їзду КПЧЗ та XIV з'їзд КПЧ. Тоді ж комітетом парламенту вдалося знайти компроміс щодо спірних питань в законі про чехословацьку федерацію, а отже, його остаточний текст можна було виносити на розгляд депутатів.

17 жовтня 1968 р. був представлений урядовий проект закону про чехословацьку федерацію, який враховував позиції уряду, ЧНР та СНР [Rok 1968 na Slovensku a v Československu, 2008, s. 229]. Він був підтриманий ЧНР за підсумком засідань 23 і 24 жовтня 1968 р. При цьому вона наполягала на збереженні назви держави – Чехословацька соціалістична республіка. У резолюції ЧНР зазначалося, що якщо пропозиції СНР не збігатимуться з позицією уряду і ЧНР, остання наполягатиме на своєму проекті закону про федералізацію від 4 жовтня 1968 р. [Rychlík, 2015, s. 514].

27 жовтня 1968 р. Національні збори ЧССР обговорили та ухвалили Конституційний закон про чехословацьку федерацію. Голова СНР О. Клокоч з цієї нагоди заявив, що Конституційний закон про чехословацьку федерацію є результатом «спільних зусиль народу, виразом його волі з метою подальшого успішного розвитку чехословацької державності» [Rudé právo, 1968, s. 1]. Проте хоча атмосфера під час ухвалення Закону й була урочиста, досягнутий компроміс насправді не задовольняв жодну зі сторін. Так, Ч. Цісарж від імені ЧНР заявляв: «У чому ми розходилися (зі СНР), то це в шляхах та формах реалізації ідеї федерації, у забезпеченні безперебійної роботи нової системи державної влади та управління... Дискусії підтвердили, що бажання раціонально вирішити питання не завжди може відповідати вимогам складної системи гарантій повної рівноправності обох народів та їх республік» [Rychlík, 2015, s. 515].

Конституційний закон про чехословацьку федерацію був підписаний 30 жовтня 1968 р. у Братиславському граді президентом Л. Свободою, головою парламенту Й. Сморковським та головою уряду О. Черником. Текст закону був опублікований 4 листопада 1968 р. у Збірці законів за № 143 та вступав в дію з 1 січня 1969 р.

Для розуміння того, чи міг Конституційний закон № 143/1968 вирішити словацьке питання в ЧССР варто детально проаналізувати його зміст. Закон про чехословацьку федерацію складався з преамбули та 8 глав. У преамбулі наголошувалося на бажанні чеського і словацького народів «жити в спільній державі», але будувати відносини «на нових та більш справедливих засадах» [Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii]. Зважаючи на це, в особі своїх представників у ЧНР та СНР вони «домовилися про створення чехословацької федерації». У преамбулі до Закону зазначалося, що добровільне федеративне

державне об'єднання є «виявом права на самовизначення та рівноправність, а також найкращою гарантією нашого внутрішнього національного розвитку і захисту нашої національної ідентичності та суверенітету... всебічного розвитку і добробуту всіх громадян у спільній федеративній державі в дусі гуманітарних ідеалів соціалізму й пролетарського інтернаціоналізму та гарантування їм рівних демократичних прав і свобод незалежно від національності» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Згідно зі статтею 1 Закону № 143/1968 ЧССР проголошувалася «федеративною державою двох рівноправних братніх націй – чехів та словаків». Її основою був «добровільний союз рівноправних національних держав чеської та словацької націй, що базується на праві кожної з них на самовизначення» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Чехословацька федерація була виразом волі двох самобутніх суверенних націй – чехів і словаків – жити у спільній федеративній державі. Згідно п. 1 статті 1 Закону № 143/1968 ЧССР утворювали «Чеська соціалістична республіка та Словацька соціалістична республіка» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Обидві республіки мали у федеративній державі рівноправне становище.

У статті 2 Закону № 143/1968 зазначалося, що федеративна ЧССР побудована на засадах соціалістичної демократії. Державну владу в республіці трудовий народ здійснюватиме посередництвом Федеральних Зборів, ЧНР, СНР та національних комітетів. Окремо наголошувалося, що «політичні права громадян та гарантії їх здійснення на всій території Чехословацької соціалістичної республіки однакові» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Згідно з статтю 3 Конституційного закону № 143/1968 територію ЧССР «утворюють територія Чеської соціалістичної республіки та територія Словацької соціалістичної республіки» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Стаття 4 Закону № 143/1968 наголошувала, що економіка ЧССР зберігає єдність та розвивається на основі соціалістичної системи господарства, у співпраці Чеської та Словацької республік [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Конституційний закон 1968 р. встановлював єдине чехословацьке громадянство. Кожен чехословацький громадянин був одночасно громадянином Чеської соціалістичної республіки (ЧСР) або Словацької соціалістичної республіки (ССР) та мав на всій території ЧССР «рівні права та рівні обов'язки» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Відзначимо, що згідно з п. 3 статті 5 Закону № 143/1968 нікого не можна було позбавити громадянства проти його волі. Стаття 6 встановлювала, що в ЧССР чеська та словацька мови є «рівноправними» [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Конституційний закон № 143/1968 передбачав створення Федеральних зборів. Стаття 7 до їх компетенції відносила: зовнішню політику (укладання міжнародних договорів, представництво ЧССР у

міжнародних відносинах та прийняття рішень у питаннях війни та миру), оборону ЧССР, валюту, федеральні державні резерви, охорону федеральної конституційності [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

До спільного ведення ЧССР та обох республік згідно з Конституційним законом № 143/1968 належали: планування, фінанси, банківська справа, питання цін, зовнішні економічні відносини, промисловість, сільське господарство та питання харчування, транспорт, пошта та телезв'язок, розвиток науки й техніки та інвестиційна діяльність, праця, заробітна плата та соціальна політика [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Згідно зі статтею 29 Конституційного закону № 143/1968 верховним органом державної влади та єдиним законодавчим органом влади ЧССР проголошувалися Федеральні Збори. Вони склалися з двох палат: народної палати та палати національностей. Народна палата складалася з 200 депутатів, які обиралися на чотири роки на всій території ЧССР прямим голосуванням (стаття 30 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Палата національностей складалася зі 150 депутатів, 75 з яких обиралися у ЧСР та 75 – у ССР (стаття 31 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

До повноважень Федеральних Зборів згідно зі статтею 36 належали: Конституція ЧССР та інші закони, розгляд важливих питань внутрішньої та зовнішньої політики держави, державний бюджет федерації, вибори президента ЧССР, контроль за діяльністю уряду, створення федеральних міністерств. Федеральні Збори ухвалювали рішення про оголошення війни та наділялися правом укладати від імені держави міжнародні політичні та економічні договори [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Специфікою чехословацької федерації згідно з Конституційним законом № 143/1968 був принцип заборони майоризації. Він полягав у тому, що обидві палати Федеральних зборів мали право приймати рішення тільки за присутності більш ніж половина її депутатів (стаття 40 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Для прийняття федеральної Конституції, Конституційного закону Федеральних Зборів, обрання президента ЧССР та для рішення про оголошення війни потрібна була згода 3/5 депутатів народної палати, а також згода 3/5 депутатів палати національностей, обраних у ЧСР, та 3/5 депутатів палати національностей, обраних у ССР (стаття 41 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Проста більшість чеської та словацької частин палати національностей була необхідною при прийнятті законів, що стосуються громадянства, національно-економічних планів, державного бюджету, економіки федерації, включаючи питання митної політики, заробітної плати, зовнішньоекономічних зв'язків та цінової політики, компетенції органів безпеки, утворення федеральних органів (за винятком міністерств і федеральних органів, коли була потрібна конституційна більшість). Заборона принципу

майоризації діяла також під час прийняття програмних заяв уряду та голосування про довіру уряду (стаття 42 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Згідно зі статтею 60 Закону № 143/1968 на чолі ЧССР перебував президент, якого обирали Федеральні Збори терміном на п'ять років. Стаття 61 до повноважень президента ЧССР відносила: представництво держави на міжнародній арені, скликання сесій Федеральних Зборів та їх розпуск, підписання законів Федеральних Зборів та законодавчих актів її Президії, призначення та відкликання голову та інших членів уряду ЧССР, право надання амністії. Президент проголошувався Верховним головнокомандувачем Збройних Сил та за рішенням Федеральних Зборів оголошував війну, якщо ЧССР зазнала нападу або якщо потрібно виконати міжнародні договірні зобов'язання про спільну оборону від нападу [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Стаття 66 Конституційного закону № 143/1968 вищим виконавчим органом державної влади ЧССР проголошувала уряд. Він складався з голови, заступників голови та міністрів. Уряд ЧССР був підзвітним федеральними Зборами, оскільки кожна з обох палат могла висловити йому недовіру (стаття 70 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Уряд забезпечував виконання завдань федерації у сфері оборони держави, зміцнення її безпеки, розвитку мирної зовнішньої політики, у сфері господарського будівництва та інших галузях, віднесених до ведення федерації. З цією метою уряд забезпечував виконання законів Федеральних Зборів, об'єднував діяльність федеральних міністерств та інших федеральних центральних органів, керує ними та контролює їх (стаття 76 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Відзначимо, що уряд ЧССР приймав рішення колегіально, зокрема з наступних питань: проекти законів Федеральних Зборів, урядові постанови, реалізація рішень уряду, важливі питання внутрішньої та зовнішньої політики, проекти державних планів розвитку народного господарства, державного бюджету та балансового звіту федерації, призначення посадових осіб у випадках, коли це встановлюється законом Федеральних Зборів тощо (стаття 77 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Суперечки між республіками та федерацією, власне як і питання конституційності окремих правових і скарг порушення прав, гарантованих Конституцією мав вирішувати федеральний конституційний суд. Згідно зі статтею 94 Закону № 143/1968 Конституційний Суд ЧССР мав складатися з 12 членів, з яких 8 – судді та 4 – резервні члени. Планувалося, що Конституційний Суд вирішуватиме справи у сенатах. При втраті будь-яким суддею Конституційного Суду суддівської функції резервний член ставав суддею до закінчення терміну повноважень Конституційного Суду (стаття 96 Закону № 143/1968). Чотири судді та два резервні члени обирали з громадян ЧСР, а чотири судді та два резервні члени – з громадян ССР.

Водночас обидві республіки мали мати власні конституційні суди (стаття 101 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Стаття 102 Закону № 143/1968 представниками національного верховенства й самобутності чеської та словацької націй й верховними органами державної влади у ЧСР проголошувала Чеську національну раду, а у ССР – Словацьку національну раду. ЧНР складалася з 200 депутатів, а СНР – зі 150 депутатів. Вони обиралися терміном на п'ять років (стаття 103 Закону № 143/1968 Закону) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Стаття 107 Закону № 143/1968 до повноважень національної ради відносила: постанови про конституційні та інші закони республіки та контроль за їх реалізацією органами республіки, надання згоди на укладання міжнародних договорів, для реалізації яких потрібен закон національної ради, розгляд важливих питань внутрішньої політики, затвердження державного бюджету республіки, вибори та відкликання голови національної ради та інших членів президії національної ради, розгляд програмної заяви уряду республіки та контроль за його діяльністю та за діяльністю його членів, а також розгляд питання про довіру уряду, вибори та відкликання членів Конституційного Суду республіки [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Відзначимо, що національна рада наділялася правом скасувати постанову чи рішення уряду республіки або загальнообов'язкове правове розпорядження міністерства чи іншого центрального органу державної адміністрації республіки, якщо вони суперечать Конституції чи іншому закону національної ради (стаття 107 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii].

Статті 124 – 139 Конституційного закону 1968 р. регламентували діяльність урядів ЧСР та ССР. Згідно зі статтею 125 Закону № 143/1968 уряд республіки складався з голови, заступників голови та міністрів. Уряд республіки був відповідальний перед національною радою, яка могла висловити йому недовіру (стаття 128 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Стаття 133 визначала, що уряд республіки приймає рішення колегіально, будучи правочинним вирішувати, якщо присутні більше половини його членів. Для дійсності рішення потрібна була згода більш ніж половини присутніх членів уряду. Уряду республіки належали всі урядові та виконавчі правомочності, що впливали із законодавчої компетенції національної ради (стаття 135 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. oktobra 1968 o československej federácii]. Уряди республіки приймали рішення колегіально, зокрема: про проекти законів, про урядові постанови, про реалізацію програмної заяви уряду, про згоду з міжнародними договорами, реалізація яких віднесена до компетенції республіки, про проекти державного бюджету та балансового звіту республіки, про принципові господарські заходи для забезпечення економічної політики, про призначення посадових осіб у випадках, коли це встановлюється законом, щодо

інших питань, якщо це встановлюється законом національної ради (стаття 137 Закону № 143/1968) [Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii].

Стаття 140 Конституційного закону передбачала, що територію ЧСР утворює територія чеського краю, а територію ССР – територія Словаччини. Територіальний розподіл республік встановлювався законами національних рад. Згідно зі статтею 141 Закону № 143/1968 столицею ЧССР та місцем перебування її федеральних органів влади ставала Прага. Вона ж була столицею Чеської соціалістичної республіки. Столицею Словацької соціалістичної республіки та місцем перебування її органів влади ставала Братислава [Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii].

На думку правників, Конституційний закон про чехословацьку федерацію 1968 р. «став лише першим (хоча й основним) кроком до створення конституційної системи ЧССР як федеративної держави» [Лемак, Копча, 2010, с. 67]. На цей процес впливав зовнішній фактор у вигляді СРСР. Недарма федералізація Чехословаччини була складовою процесу «нормалізації», який розпочався після придушення «Празької весни» 1968 р. військами країн ОВД та характеризувався згортанням демократичних перетворень. Усунення від влади в Чехословаччині демократично налаштованих комуністів, поступове відновлення тоталітарних методів контролю й управління суспільством та наявна форма правління з самого початку ставили під сумнів успішну реалізацію норм Конституційного закону 143/1968 [Копча, 2015, с. 115]. Подальший розвиток ЧССР засвідчив той факт, що федералізація без істинної демократизації залишається порожньою формою без будь-якого змісту. Своєю чергою, демократизація без застосування принципів федералізації у вирішенні національного питання не може досягти мети. Обидва ці поняття були взаємопов'язані та доповнювали одне одного.

Як наслідок, окремі положення Конституційного закону 1968 р. так і не були реалізовані в ЧССР аж до перемоги «оксамитової революції» 1989 р. Це дало підстави фахівцям зробити висновок про те, «що навіть із формально-юридичної точки зору Чехословацька соціалістична республіка не набула ознак федерації, а її суб'єкти не набули конституційного оформлення навіть на рівні союзних республік СРСР» [Копча, 2015, с. 115]. Останнє, як справедливо відзначає В. Лемак, свідчило про те, що Словацька соціалістична республіка «не набула атрибутів суб'єкта соціалістичної федерації» [Лемак, 2010, с. 68].

Висновки. Конституційний закон про чехословацьку федерацію 1968 р. був результатом чесько-словацького компромісу та передбачав перебудову їх державно-правових відносин згідно з принципом «рівний з рівним». Нагадаємо, що в історії чехів і словаків це була не перша спроба побудови федеративної держави. Ще в 1944 р. учасники Словацького національного повстання виступали за відродження чехословацької держави на федеративних засадах. Шанс на її розбудову давала й Кошицька урядова програма 1945 р. Проте у повоєнній Чехословаччині, влада через систему трьох празьких угод офіційно відмовилася від ідеї федерації. Після лютогового державного перевороту 1948 р. комуністи до цієї ідеї не тільки не повернулися, але й розпочали репресії проти прибічників федерації, звинувативши їх у «буржуазному націоналізмі». Це поступово вело до наростання чесько-словацьких протиріч в ЧССР. Під час «Празької весни» 1968 р. влада і суспільство в Чехословаччині не тільки усвідомили необхідність перебудови держави на федеративних засадах згідно з принципом «рівний з рівним», але й розпочали активну роботу у цьому напрямку. Її логічним завершенням стало прийняття Конституційного закону про чехословацьку федерацію 27 жовтня 1968 р.

Як бачимо, празькій владі знадобилось понад двадцять років, щоб зрозуміти доречність та важливість ідеї федерації для чесько-словацьких відносин. Звісно, що за цей час у відносинах двох народів встигло накопичитися чимало проблем та взаємних образ, які нікуди не зникли після прийняття Конституційного закону про чехословацьку федерацію 1968 р. Вони продовжували негативно впливати на чесько-словацькі відносини, в тому числі й під час трансформаційних процесів 1989 – 1992 рр. Недарма відомий чеський поет та інтелектуал Л. Вацулик в 1990 р. писав, що «образи» словаків на чехів мають глибокі індивідуальні та соціально-психологічні корені [Vaculik, 1990, s. 1].

На нашу думку, говорити про те, що Конституційний закон про чехословацьку федерацію 1968 р. вирішив словацьке питання в ЧССР не можна. По-перше, він не наповнився реальним змістом. По-друге, Словацька республіка у 1970 – 1980-х роках так і не набула атрибутів суб'єкта соціалістичної федерації. Зважаючи на це, словаки користуючись своїм природним правом на самовизначення зберігали за собою право ставити на порядок денний питання про створення власної національної держави. Це взагалі ставило під сумнів можливість розв'язання словацького питання в рамках ЧССР.

Список використаних джерел

- Jičínský, Z., 1984. *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*, Köln: Index, 143 s.
- Macháček, M., 2017. *Gustáv Husák*, Praha: *Vyšehrad*, 631 s.
- Návrh zásad federativního uspořádání ČSSR*. Předkládá: G. Husak. 8. Srpna 1968. Počet listů: 26. URL: https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/11/labyrint-60-leta_Navrh-zasad-federativnih-usporadani-CSSR.pdf. (дата візиту: 1.05.2024).
- Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. / V. Bystrický a kol., Bratislava, 2008, 308 s.
- Rudé právo*, 1968, 31. října, s. 1.
- Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: *Vyšehrad*, 688 s.
- Sikora, S. 2008. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, Bratislava: Historický ústav SAV, 229 s.
- Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/143/> (дата візиту: 1.05.2024).

- Vaculik, L., 1990. Nase slovenská otazka, *Lidové noviny*, ročník 1, číslo 5, s. 1.
- Žatkuliak, J., 1993. Zápas o podobu česko-slovenskej federácie v rokoch 1968 – 1970, *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992)*. Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia, ktoré sa konalo 20. októbra 1993, Bratislava: Historický ústav SAV, s. 57–65.
- Žatkuliak, J., 2011. *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970)*. Dokumenty, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 556 s.
- Вовканич, І., Шніцер, І., 2018. Словацьке національне питання в ЧССР напередодні «Празької весни» 1968 року, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, вип. 27, с. 55–69.
- Копча, В., 2015. Становлення конституційного розвитку Словаччини в складі ЧССР в XX ст., *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, вип. 32 (1), с. 112–116.
- Лемак, В., 2001. Конституційні основи «федералізації» ЧССР (до проблеми взаєм впливу політичного режиму і територіального устрою), *Регіональні студії*, вип. 1, с. 39–46.
- Лемак, В., Копча, В., 2010. Конституційний розвиток Словаччини у складі ЧССР в 60–80 роки XX ст.: політичні і правові аспекти, *Держава і право*, № 48, с. 62–68.
- Пугач, Є. П., 2013. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів в єдиній державі (спроба реалізації та її доля), *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія*, № 1087, вип. 47, с. 212–234.
- Шніцер, І., 2021. Судовий процес над словацькими «буржуазними націоналістами» в 1954 р., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 1 (44), с. 135–141. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(44\).2021.232663](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(44).2021.232663)
- Шніцер, І., 2023а. Проблеми федералізації Чехословаччини в січні – серпні 1968 р., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 1 (48), с. 99–105. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(48\).2023.280307](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(48).2023.280307)
- Шніцер, І., 2023б. Вплив словацького фактора на серпневі події 1968 р. в Чехословаччині, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 2 (49), с. 88–94. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290510](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290510)

References

- Jičínský, Z., 1984. *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*, Köln: Index, 143 s. (in Czech).
- Macháček, M., 2017. *Gustáv Husák*, Praha: Vyšehrad, 631 s. (in Czech).
- Návrh zásad federativního uspořádání ČSSR*. Předkládá: G. Husak. 8. Srpna 1968. Počet listů: 26. URL: https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/11/labyrint-60-leta_Navrh-zasad-federativnih-usporadani-CSSR.pdf (vizyt 1.05.2024) (in Czech).
- Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. / V. Bystrický a kol., Bratislava, 2008, 308 s. (in Slovak).
- Rudé právo*, 1968, 31. října, s. 1. (in Czech).
- Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, 688 s. (in Czech).
- Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/143/> (vizyt 1.05.2024) (in Czech).
- Vaculik, L., 1990. Nase slovenská otazka, *Lidové noviny*, ročník 1, číslo 5, s. 1. (in Czech).
- Žatkuliak, J., 1993. Zápas o podobu česko-slovenskej federácie v rokoch 1968 – 1970, *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992)*. Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia, ktoré sa konalo 20. októbra 1993, Bratislava: Historický ústav SAV, s. 57–65. (in Slovak).
- Žatkuliak, J., 2011. *Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 – december 1970)*. Dokumenty, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 556 s. (in Czech).
- Vovkanych, I., Shnitser, I., 2018. Slovatske natsionalne pytannia v ChSSR naperedodni «Prazkoi vesny» 1968 roku [The Slovak national issue in ČSSR on the eve of the «Prague Spring» of 1968], *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, vyp. 27, s. 55–69. (in Ukrainian).
- Kopcha, V., 2015. Stanovlenia konstytutsiinoho rozvytku Slovachchyny v skladi ChSSR v XX st. [The formation of the constitutional development of Slovakia as part of the CSSR in the 20th century], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, vyp. 32(1), s. 112–116. (in Ukrainian).
- Lemak, V., 2001. Konstytutsiini osnovy «federalizatsii» ChSSR (do problemy vziaemovplyvu politychnoho rehymu i terytorialnoho ustroi) [Constitutional foundations of the «federalization» of the CSSR (to the problem of mutual influence of the political regime and the territorial system)], *Rehionalni studii*, vyp. 1, s. 39–46. (in Ukrainian).
- Lemak, V., Kopcha, V., 2010. Konstytutsiinyi rozvytok Slovachchyny u skladi ChSSR v 60-80 roky XX st.: politychni i pravovi aspekty [Constitutional development of Slovakia as part of the CSSR in the 1960s and 1980s: political and legal aspects], *Derzhava i pravo*, № 48, s. 62–68. (in Ukrainian).
- Puhach, Ye. P., 2013. Chekho-Slovatska federatsiia yak mozhlyvist vstanovlennia rivnykh prav slovaktiv i chekhiv v yedynii derzhavi (spoba realizatsii ta yii dolia) [Czechoslovak Federation as an Opportunity to Establish Equal Rights for Slovaks and Czechs in a Single State (attempt to implement and its fate)], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriia*, № 1087, vyp. 47, s. 212–234. (in Ukrainian).
- Shnitser, I., 2021. Sudovyi protses nad slovatskymy «burzhuznymy natsionalistamy» v 1954 r. [The Trial of Slovak «bourgeois nationalists» in 1954], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, vyp. 1 (44), s. 135–141. (in Ukrainian).
- Shnitser, I., 2023a. Problemy federalizatsii Chekhoslovachchyny v sichni – serpni 1968 r. [Problems of the federalization of Czechoslovakia in January – August 1968], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, vyp. 1 (48), s. 99–105. (in Ukrainian).
- Shnitser, I., 2023b. Vplyv slovatskoho faktora na serpnevi podii 1968 r. v Chekhoslovachchyni [Influence of the Slovak factor on the events of August 1968 in Czechoslovakia], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, vyp. 2 (49), s. 88–94. (in Ukrainian).

Ihor Shnitser

Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

PREPARATION AND ADOPTION OF THE CONSTITUTIONAL LAW ON THE CZECHOSLOVAK FEDERATION OF 1968

The article highlights the process of preparation and adoption of the Constitutional Law on the Czechoslovak Federation of October 27, 1968, and provides an analysis of its content. This Law was the result of the process of federalization of Czechoslovakia, which began during the "Prague Spring" of 1968 and was intended to rebuild Czech-Slovak relations according to the principle of "equal to equal" and in this way to solve the Slovak question in the state. The lower chronological limit of the article (September 1968) is dictated by the beginning of the "normalization" policy, which, except for the federalization process, was characterized by the gradual collapse of democratic transformations in Czechoslovakia in the first half of 1968. The upper chronological limit is determined by the adoption of the Constitutional Law by the National Assembly on October 27, 1968, on the Czechoslovak Federation. The methodological basis of the proposed article is the principles of historicism and objectivity. The scientific novelty of the article lies in the analysis of the Constitutional Law of 1968 through the prism of the Slovak question in Czechoslovakia, which was formed after the refusal of the Prague authorities from the Košice government program of 1945. The Constitutional Law of 1968 was the result of a compromise reached by representatives of the Czech and Slovak peoples. According to the law, the basis of the federation was a voluntary union of equal national states of Czechs and Slovaks based on the right of self-determination. The development of the Czechoslovak Federation was influenced by internal and external factors. The author attributes the removal of democratically-minded communists from power in Czechoslovakia, the lack of reforms in the Communist Party of Ukraine, and the gradual restoration of totalitarian methods of control and management of society to the internal factors of influence. The external factor was the preservation of the influence of the USSR on internal political processes in Czechoslovakia. As a result, federalization without true democratization remained an empty form without any content in Czechoslovakia. Certain provisions of the Constitutional Law of 1968 were never implemented until the victory of the "Velvet Revolution" in 1989. This gives grounds for asserting that the Czechoslovak Socialist Republic did not acquire the characteristics of a federation, and the Slovak Republic acquired the attributes of a subject of a socialist federation. In the opinion of the author, the Constitutional Law on the Federation of 1968 did not solve the Slovak question in Czechoslovakia, but only for some time removed the acuteness of this problem in the state. According to the natural right of self-determination, the Slovaks retained the right to create their own national state.

Keywords: Czechoslovak Socialist Republic, Slovak question, «normalization» policy, G. Husak, federation, Constitutional Law on Federation.